

Oorlog in het Noord-Hollandse polderland

Waterlinies en waterschappen tijdens de invasie van 1799

Inleiding

D. Aten

1

In 1795 kwam de oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden roemloos aan zijn einde. Met behulp van de Franse revolutionaire legers grepen de vooruitstrevende patriotten de macht. Zij vestigden de nieuwe Bataafse Republiek. Deze genoot aanvankelijk inwendig een behoorlijke mate van zelfstandigheid, maar was op het terrein van de buitenlandse politiek vast aan Frankrijk gebonden. Dit betekende dat ons land – met uitzondering van een korte periode na de vrede van Amiens van 1802 – tot het einde van de Franse tijd in 1813 voortdurend in oorlog met Engeland verkeerde.

In 1799 – nu precies 2 eeuwen geleden – kreeg het Bataafse bewind te maken met landingen van Engelse en Russische troepen op de Noord-Hollandse kust. Die inval wordt dit jaar uitgebreid herdacht. Op het programma staan onder andere diverse nieuwe publicaties, tentoonstellingen in het museum 't Sterkenhuis te Bergen en het Helder's Marinemuseum, en een symposium. De Engels-Russische invasie vormde een onderdeel van een groots oorlogsplan dat tot doel had het revolutionaire Frankrijk op de knieën te krijgen. Dit plan omvatte allereerst een veldtocht door de Helvetische Republiek – een in 1798 in Zwitserland gevormde Franse satellietstaat – richting Lyon. Hier zou een gecombineerd Oostenrijks en Russisch leger worden ingezet. Voor 1800 werd zelfs al gedacht aan een verdere opmars naar Parijs.¹

In het voorjaar van 1800 kwam hier nog een plan voor de opening van een tweede front door een invasie over zee van de Bataafse Republiek bij. Deze opzet hing samen met het mislukken van de pogingen van de Britse regering om Pruisen bij de grote anti-Franse coalitie van Engeland, Rusland en Oostenrijk te betrekken. De Engelse minister van buitenlandse zaken, lord Grenville, had namelijk oorspronkelijk de invasie van de Bataafse Republiek aan Pruisen toebedacht. Toen dit land in het vroege voorjaar van 1799 definitief voor de neutraliteit koos, besloot hij als alternatief tot het uitvoeren van een grootscheepse landing op de Hollandse kust. Bij dit besluit speelden berichten uit Holland over de ontevredenheid van grote delen van de bevolking met het Bataafse regime een belangrijke rol. In Engeland ging men er vanuit dat alleen al de verschijning van een buitenlands leger voldoende zou zijn om een algemene opstand te ontketenen.²

Met de reeds voor Pruisen gereserveerde subsidies huurde de Engelse regering een Russisch leger in. Op 12 juni 1799 sloot de Engelse gezant te St. Petersburg met tsaar Paul II een accord waarbij deze tegen ruime betaling een expeditiemacht van 17.500 man ter beschikking stelde. Verder werd in grote haast het Engelse leger gemobiliseerd. De militaire voorbereiding aan Engelse zijde werd overgelaten aan de ervaren Ralph Abercromby. Hij kreeg ook de opdracht met de voorhoede te landen en wel aan de monding van de Maas op Goeree of Voorne. Als tweede keus werd daaraan later de Noord-Hollandse kust toegevoegd, bij Den Helder. Het opperbevel werd in handen gelegd van Frederick, Duke of York, een zoon van de Engelse koning George III.³

1--P. Mackesy, *Statesmen at war: the strategy of overthrow 1798-1799* (London, New York 1974) 83-88.

2--Mackesy, *Statesmen*, 61-70, 90-128. Zie over de geringe bijdrage van het kamp van de in 1795 naar Engeland gevluchte stadhouder Willem V aan de invasie: J.R. Bruyn, *Oranje in Engeland en de invasie van 1799*, *Tijdschrift voor geschiedenis* 79 (1966) 5-23.

3--Mackesy, *Statesmen*, 102-109.

Afb. 1. Engelse versterkingen bij het dorpje Oude Sluis in de Zijpe. Bron: E. Walsh, *A narrative of the expedition to Holland* (London 1800).

4--Mackesy, *Statesmen*, 166-174, 186-190.

5--Naast de studie van Mackesy zijn de belangrijkste overzichtswerken: E. Gachot, *Jourdan en Allemagne et Brune en Hollande: les campagnes de 1799* (Paris 1906); L.C. Vonk, *Geschiedenis der landing van het Engels-Russische leger in Noord-Holland, alsmede de krijgsbedrijven en politieke gebeurtenissen zoo aldaar als in Vriesland en Gelderland in den jare 1799*. 2 delen (Haarlem 1801); E. Walsh, *A narrative of the expedition to Holland, in the autumn of the year 1799* (London 1800). Bij de afronding van dit artikel in november 1998 verscheen verder: J. Zuurbier e.a., (red.), *De lange herfst van 1799; de Russisch-Engelse invasie in polder en duin* (Castricum 1998), een uitgave van de Stichting Herdenking 1799.

6--Het enige werk waarin uitgebreid aandacht aan de inundaties wordt geschonken is een studie van de verantwoordelijke ingenieur C.R.T. Krayenhoff, zie diens *Geschiedkundige beschouwing van den oorlog op het grondgebied der Bataafsche Republiek in 1799* (Nijmegen 1832), zie verder ook P. Saal, 'Voorgeschiedenis en voorlopers van de Stelling Amsterdam', in: idem e.a., *De stelling van Amsterdam; vestingwerken rond de hoofdstad 1880-1920* (Beetsterzwaag [1983]), speciaal pp. 24-25.

7--Mackesy, *Statesmen*, 194-200.

8--Mackesy, *Statesmen*, 201-202.

De Engelse vloot koos met 15.000 man aan boord op 13 augustus 1799 het ruime sop. Eenmaal op zee besloot Abercromby definitief tot een landing in de buurt van Den Helder. Hierbij speelde mee dat hij berichten had ontvangen dat de Zuid-Hollandse kust zwaar werd verdedigd. Op 27 augustus 1799 zetten de eerste Engelse soldaten voet aan wal.⁴ In de weken na de landingen was vooral de duinstrook regelmatig het toneel van bloedige gevechten. Hier leverden de Engelse en Russische troepen bij Bergen, Egmond aan Zee en Castricum diverse malen slag met de Frans-Bataafse strijdkrachten.

In de literatuur over de invasie staan de genoemde veldslagen centraal.⁵ Veel minder aandacht is er voor het zijtoneel, de gebeurtenissen in het Noord-Hollandse polderland ten oosten van de duinstrook. Juist uit waterstaatkundig oogpunt zijn de ontwikkelingen in dit gebied echter bijzonder interessant. De Bataafse genie maakte namelijk uitgebreid gebruik van inundaties om de stellingen te beveiligen.⁶ Er werd verder in allerijl een waterlinie aangelegd voor de verdediging van Amsterdam. In dit artikel staan deze weinig bekende waterstaatkundige aspecten van de invasie centraal. Ook zal aandacht worden geschonken aan het opzetten van een permanente verdedigingslinie in Noord-Holland in de loop van 1800.

De vestiging van een bruggerhoofd

De Engelse troepen behaalden direct na hun landing een paar mooie successen. Ter plaatse was alleen de eerste Bataafse divisie onder commando van de bekende en populaire patriot H.W. Daendels. Onder zijn leiding vanuit Den Helder en het vasteland van Noord-Holland ondernomen tegenstoten liepen op niets uit. Daarna besloot hij tot evacuatie van de bezetting van Den Helder. Op 28 augustus trok het Engelse leger het stadje binnen. Het beschikte nu over een haven voor de aanvoer van voorraden en versterkingen.⁷

De inname van Den Helder lag aan de basis van het volgende Engelse succes. Met behulp van in het stadje opgepikte loodsen voer de Engelse vloot op naar de Bataafse oorlogsbodems onder admiraal Story. Het scheepsvolk aan boord van die schepen was overwegend op de hand van Oranje. Toen Story geconfronteerd werd met onbetrouwbare matrozen en de nabijheid van de Engelse vloot capituleerde hij. Zo vielen op 30 augustus zonder slag of stoot acht Bataafse linesschepen en drie fregatten onbeschadigd in Engelse handen.⁸

Daendels had reeds een dag eerder, op 29 augustus, besloten zijn aangeslagen divisie terug te trekken op Alkmaar en omgeving. Dit stelde Abercromby in staat

een solide uitgangsbasis voor verdere operaties te betrekken in de polder Zijpe. Hier vonden zijn troepen onderdak en voedsel. Verder lag het Engelse leger in de Zijpe veilig achter eenvoudig te verdedigen, hoog uit het vlakke land oprijzende dijken. Op de flanken, bij Petten in het zuiden en Oude Sluis in het noorden, werden verder diverse verdedigingswerken in en op de dijken aangelegd.⁹

In de Zijpe hield Abercromby halt in afwachting van versterkingen uit Engeland onder leiding van de Duke of York en het Russische leger. Hierdoor kreeg de opperbevelhebber van het gecombineerde Franse en Bataafse leger, generaal Guillaume Brune, gelegenheid snel versterkingen te laten aanrukken. Op 10 september lanceerde hij een aanval op de Engelse positie in de Zijpe. Deze liep op een fiasco uit. De Engelse troepen wisten de aanvallers zonder verliezen van betekenis terug te drijven. Tot overmaat van ramp brak in de divisie van Daendels paniek uit. Een gedeelte van zijn soldaten sloeg op een wilde vlucht.¹⁰

Na de mislukte tegenaanval lag het initiatief weer in Britse handen. Op 13 september arriveerde de Duke of York in Den Helder. Dezelfde dag zetten ook de eerste Russische soldaten voet op Hollandse bodem. Tegen de 19^e beschikte de Duke of York over een totale strijdmacht van 22.750 Engelsen en 11.000 Russen. Brune kon daar op dat moment circa 21.000 manschappen tegenover stellen.¹¹

De slag bij Bergen en de eerste inundaties

York besloot zo spoedig mogelijk na de aankomst van de laatste versterkingen in het offensief te gaan. Het hiervoor ontwikkelde plan was als volgt. De Russische troepen kregen opdracht langs de Hondsbossche Zeewering over het dorp Schoorl naar Bergen bij Alkmaar op te rukken. De Engelse strijdmacht werd in drie kolonnes verdeeld. De eerste diende de in het centrum geplaatste tweede Bataafse divisie onder leiding van generaal Dumonceau aan te vallen. De tweede kolonne werd in de richting van Daendels troepen gedirigeerd. Deze hadden zich genesteld in de dorpen van de Langedijk ten noordoosten van Alkmaar. Vooral het noordelijkste dorp van deze stelling, Oudkarspel, was ondertussen zwaar versterkt. De derde Engelse spits kreeg opdracht Hoorn in te nemen.¹²

In de vroege ochtend van 19 september ging de aanval van start. De Engelse troepen behaalden aardige successen. De dorpen Schoorldam en Warmenhuizen werden veroverd. Na een mislukte tegenaanval slaagden zij er ook in Oudkarspel binnen te dringen. Engelse cavaleristen braken hier door de linies en joegen door de Langedijk. Zij kwamen tot ongeveer een kilometer afstand van Daendels hoofdkwartier in het dorpje St. Pancras.¹³

De Russen konden deze Engelse successen niet evenaren. Door ongedurigheid ging hun opmars een uur te vroeg van start. In het nachtelijk duister ontstond een enorme verwarring. De Russische soldaten bereikten weliswaar Bergen, maar zetten het daar op een plunderen en drinken. Dit stelde Brune in de gelegenheid een tegenaanval te lanceren. Het in totale wanorde verkerende Russische leger sloeg op de vlucht, terug naar de Zijpe. Hierdoor werd tevens de flank van de Engelse troepen in de Langedijk ontbloot. Daarom werd ook hier de terugtocht aanvaard.¹⁴

Aan Frans-Bataafse zijde werd lering getrokken uit de gevechten van 19 september, welke bekend staan als de slag bij Bergen. Vooral de eerste Bataafse divisie was in negatieve zin opgevallen. Daendels nam dan ook drastische maatregelen. Op zijn bevel inundeerden ingenieurs van de Bataafse genie onder leiding van luitenant-kolonel C.R.T. Krayenhoff op 23 en 24 september de droogmakerijtjes Kerkmeer en Woudsmeer om het bolwerk Oudkarspel te beveiligen. Dijken werden door gestoken en wachtdeuren uit molens gesloopt zodat het water uit de ringvaarten beide polders in kon stromen. Volgens een ooggetuige liep het vee in de Woudsmeer nog in de wei toen de inundatie werd uitgevoerd. De Heerhugowaard onderging hetzelfde lot als de Wouds- en Kerkmeer. Deze droogmakerij werd door Krayenhoffs ingenieurs onder water gezet om aanvallen op de flank van de stelling in de Langedijk te verhinderen.¹⁵ Het door honderden slootjes doorsneden gebied aan de linkerflank was hoe dan ook al ondoordringbaar.

9--Mackesy, *Statesmen*, 204-206, 215-216; Walsh, *Narrative*, 43-44.

10--Mackesy, *Statesmen*, 216-220; Walsh, *Narrative*, 45-47.

11--Mackesy, *Statesmen*, 237, 254; Walsh, *Narrative*, 48-49.

12--Mackesy, *Statesmen*, 255-256; Walsh, *Narrative*, 53-54.

13--Mackesy, *Statesmen*, 263-265, 269; Walsh, *Narrative*, 53-58.

14--Mackesy, *Statesmen*, 259-263, 265-272.

15--Algemeen Rijksarchief (ARA), Familie-archief Krayenhoff (FAK) inv.nr. 1, 23-9-1799; inv.nr. 6, rapporten van Le Fevre de Montigny, Van Zuylen van Nijevelt, Valter en Van Mansvelt; Regionaal Archief Alkmaar (RAA), Oud-archief Noord-Scharwoude inv.nr. 3, 21-9/1-10-1799; R.P. Goetsch, 'Merkwaardigheden uit een achttiende-eeuws handschrift', *West-Frieslands oud en nieuw* 38 (1971), 93.

Afb. 2. Kaart van de door de Bataafse genie tijdens de invasie onder water gezette gebieden (D. Aten, 1999).

4

Door dit samenstel van maatregelen was de stelling van Daendels zo goed als ongenaakbaar geworden. Bovendien werd er voortdurend verder gewerkt aan de versterking van Oudkarspel. Tegen het einde van september was het dorpje in een ware vesting veranderd. Ter motivatie van de troepen van Daendels vond bovendien in het hoofdkwartier te St. Pancras op 26 september een fusillade plaats. Het slachtoffer was daags tevoren door de krijgsraad te velde wegens handel met de vijand ter dood veroordeeld.¹⁶

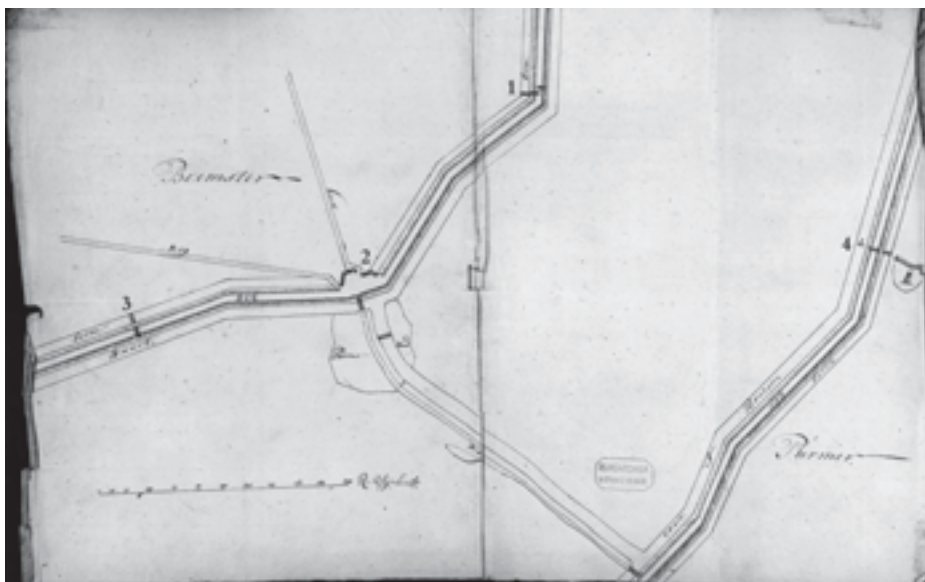
De waterlinie Knollendam-Purmerend-Monnickendam

York zat na de nederlaag niet bij de pakken neer. Hij begon met de voorbereiding van een tweede aanval. Zijn nieuwe aanvalsplan legde de zwaarste taak bij het Engelse leger. De eerste spits onder leiding van Abercromby moest langs het strand oprukken naar Egmond aan Zee waar een doorgang in de duinen was. De tweede Engelse spits was weer tegen de positie van Daendels in de Langedijk gericht. Het Russische leger kreeg tenslotte opdracht nogmaals naar Bergen op te rukken.¹⁷ Het nieuwe offensief ging op twee oktober van start. Daendels divisie hield in de door inundaties versterkte positie gemakkelijk stand. Het Russische leger werd enkele kilometers benoorden Bergen bij het dorpje Schoorl opgehouden. De opmars van Abercromby langs het strand maakte deze tegenslag echter meer dan goed. Hij bereikte inderdaad Egmond aan Zee. Daar kon Brune slechts met grote moeite de complete instorting van het front voorkomen.¹⁸

16--O. Visser, 'Zeger Davidson: gefusilleerd op 26 september 1799 in St. Pancras', *West-Frieslands oud en nieuw* 49 (1982), 29-46.

17--Mackesy, *Statesmen*, 282-287; Walsh, *Narrative*, 64-65.

18--Mackesy, *Statesmen*, 287-291; Walsh, *Narrative*, 66-71.

Afb. 3. Kaart van de batterijen in de Beemsterdijk (nrs. 1-3) en de Purmeringdijk (nr. 4) rond Purmerend (Algemeen Rijksarchief, Familie-archief Krayenhoff, inv.nr. 6).

De Frans-Bataafse legers bevonden zich op de avond van de tweede oktober in een hachelijke positie. Door de Russische opmars was het centrum gedeeltelijk omsingeld. Abercromby had verder de complete linkervleugel onder de voet gelopen. Brune besloot daarom tot de terugtocht. Die kon nu nog ordelijk en rustig worden uitgevoerd. Hij verplaatste zijn hoofdkwartier op drie oktober van Alkmaar naar Beverwijk. Het leeuwendeel van zijn leger werd in een nieuwe, korte linie benoorden dit stadje geposteerd.¹⁹

De divisie van Daendels viel terug op de linie Knollendamdam-Purmerend-Monnickendam. Hij kwam hier in een uitstekend voorbereide stelling terecht. Reeds direct na de eerste landingen had Daendels namelijk aan de directeur van de Bataafse genie, de al genoemde Krayenhoff, opdracht gegeven om de defensie van Amsterdam zowel aan de zee- als de landzijde op orde te brengen. Krayenhoff ging met grote voortvarendheid aan de slag. Op de eerste september wist hij zich te Amsterdam van de broodnodige steun van ondermeer het stadsbestuur en de marine te verzekeren. De tweede voerde hij terreinverkenningen uit. Nog dezelfde dag kon hij Daendels al een schets van de aan te leggen verdedigingswerken toezenden. Krayenhoffs plannen werden enkele dagen later door Brune goedgekeurd nadat ze door het hoofd van de Franse genie, de brigade-generaal St. Julien, waren beoordeeld.²⁰

Het plan van Krayenhoff omvatte de aanleg van kustbatterijen bij Durgerdam en Diemen. Voorzorgshalve werden er ook batterijen gebouwd bij de sluis te Spaarndam en enkele andere strategische punten aan de westzijde van Amsterdam. Benoorden de Amstelstad projecteerde Krayenhoff een complete waterlinie. Hoekstenen van deze linie waren de steden Monnickendam en Purmerend en het gehucht Knollendam aan het noordeinde van de Zaan. Rond Monnickendam en Purmerend plande Krayenhoff de aanleg van in totaal acht batterijen. Te Knollendam wilde hij er nog eens twee om de Zaan voor Engelse kanonneerboten af te grendelen. De werkelijke kracht van de linie werd echter gevormd door een serie inundaties in de droogmakerijen Beemster en Purmer en aangrenzende polders tot de Zuiderzee aan toe.²¹

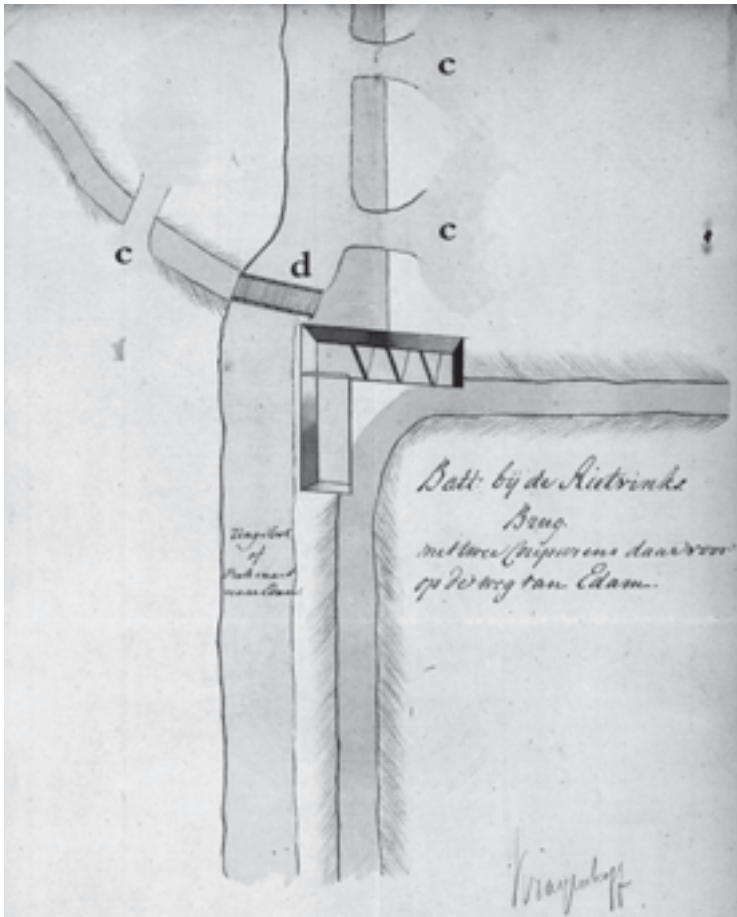
De uitvoering van al dit werk liet Krayenhoff hoofdzakelijk aan twee ondergeschikten over, de ingenieurs Van Dijk en Le Fevre de Montigny. De benodigde arbeiders en gereedschappen werden in de omgeving gerekwireerd. Zo vorderde Krayenhoff bijvoorbeeld op 17 september van het stadsbestuur van Purmerend ondermeer 20 karren met paarden en voerlieden voor het vervoer van aarde, een lokaal dat 150 arbeiders kon bergen en vlees, bier, jenever en brood voor 300 man. Het benodigde hout haalde hij vooral bij de Zaanse houthandel weg. Ook uit de grote molentimmerwerf van de polder Beemster werden allerlei houtwaren betrokken.²²

19--Mackesy, *Statesmen*, 292-293.

20--Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing*, 88, 273-278.

21--Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing*, 286-295.

22--Streekarchief Waterland (SAW), Oud-archief Purmerend inv.nr. 110, 17-9-1799; Archief gemeentesecretarie Beemster (AGB) inv.nr. 2, 19-9-1799; Oud-archief polder Beemster (OAB) inv. nrs. 65-67.

Afb. 4. Plattegrond van een batterij even benoorden Monnickendam. Door de coupures (c) in de kade loopt het water uit de ringsloot van de Purmer de Katwouderpolder in. Let ook op de doorgraving (d) in de naar de batterij lopende weg (Algemeen Rijksarchief, Familie-archief Krayenhoff, inv.nr. 6).

23--ARA, FAK, inv.nr. 2, 36.

24--Ibidem, 41.

25--Ibidem, inv.nr. 6, rapport van Le Fevre de Montigny.

26--Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing*, 301; Saal, *Voorgeschiedenis*, 25.

27--ARA, FAK, inv.nr. 2, pp. 80-82; inv.nr. 3, p. 183; inv.nr. 6, rapporten van Le Fevre de Montigny, Lobry, Valter en Van Hooff, vgl. met Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing*, 286-293.

28--SAW, AGB, inv.nr. 2, 17-10-1799; Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing*, 293, 295.

29--ARA, FAK, inv.nr. 2, p. 79.

30--Mackesy, *Statesmen*, 294-296; Walsh, *Narrative*, 77-79.

Natuurlijk kwamen de dorps-, polder- en stadsbesturen niet altijd even soepel aan Krayenhoffs wensen tegemoet. Op 15 september schreef hij aan Daendels dat de benodigde arbeiders "...zonder de sterke hand zeer moeylyk of in 't geheel niet te bekoomen zyn...".²³ Daendels stuurde hem daarom een detachement van 12 cavaleristen. Daarvan werden er vijf te Purmerend, drie te Monnickendam en vier te Buiksloot geleverd.²⁴ Hoewel het werk door dit soort problemen en het aanhoudend slechte weer werd bemoeilijkt, vorderde men toch behoorlijk goed.²⁵ Bij een eventuele doorbraak van de linie kon bovendien altijd nog door nieuwe inundaties een tweede verdedigingslinie in Waterland worden aangelegd. Krayenhoff had hier al een plan voor klaar liggen. Dit behelsde onder andere het onder water zetten van polders benoorden het dorpje Buiksloot, gelegen aan het IJ recht tegenover Amsterdam. Deze linie van Buiksloot kon binnen enkele dagen worden ingericht.²⁶

Daendels in Purmerend

Toen Daendels in de avond van de derde oktober uit de Langedijk in Purmerend arriveerde, beval hij Krayenhoff direct de voorbereide inundaties uit te voeren. Voorts moest het front voor de stellingen bij Purmerend binnen

een straal van 150 roeden – circa 450 meter – worden ontruimd. Krayenhoff gaf deze orders aan zijn ondergeschikten door. Zij begonnen de volgende ochtend met de uitvoering. Onder hun leiding werden door honderden achter het front opgetrommelde arbeiders de dijken dwars door gegraven. De coupures legde men steeds tactisch voor de batterijen zodat deze vrijwel onbereikbaar werden. Ook eventueel naar de batterijen lopende wegen werden doorgraven. Verder haalde men als in de Langedijk de wachtdeuren uit diverse molens. Door het aanhoudende slechte weer en de daarmee samenhangende hoge boezemwaterstand vorderde de inundatie van de polders naar wens.²⁷

Gelukkig namen Krayenhoffs ingenieurs wel maatregelen om te voorkomen dat de gehele Beemster en Purmer blank zouden komen te staan. Zij lieten snel een aantal wegen ophogen zodat ze als keerkaden dienst konden doen. In de bedoelde wegen gelegen bruggen en duikers werden met aarde gestopt. Inundatie van de polders ten westen van de Beemster en rond Knollendam was niet nodig. Die waren door het reeds genoemde slechte weer al in een moeras veranderd.²⁸

Krayenhoff beval verder de passages in de batterijen met palissades te versperren. De vaarten werden insgelijks met drijfbomen afgesloten. Le Fevre de Montigny kreeg verder opdracht de gebouwen voor het front te Purmerend "...alle daadelyk te doen afbranden en amoveeren, voorts alle boomen en hindernissen...te doen omverre werpen en opruymen".²⁹

De vijfde oktober werd koortsachtig aan de vervolmaking van de waterlinie gewerkt. Ondertussen bereidde de Duke of York een aanval op de voorposten van de nieuwe, korte Frans-Bataafse linie benoorden Beverwijk voor. Deze posten waren gevestigd in de dorpjes Limmen, Bakkum, Akersloot en Castricum, alle gelegen in de smalle strook land tussen de Noordzee en het Alkmaardermeer. De aanval ging op de zesde oktober van start en liep uit op een serie verwarde gevechten in en om de genoemde dorpjes. De strijd, welke bekend is geworden als de slag bij Castricum, eindigde onbeslist.³⁰

Het nieuwe offensief vormde in Purmerend het sein om de huizen voor het front daadwerkelijk plat te branden. Onder andere de grote molenwerf met bijgebouwen en dienstwoningen van de polder Beemster ging vervolgens "...na een kort vooraf gaande waarschuwing..." in vlammen op. Van Engels-Russische kant werd echter geen enkele poging ondernomen in de waterlinie door te dringen. Le Fevre de Montigny kon daarom 's middags vanuit Knollendam rustig het verloop van de strijd in de duinen observeren. Hij schreef hierover naderhand in zijn voor Krayenhoff bestemde rapport:

"Het gezicht dezer bataille...was voor den aanschouwer, wanneer men het zonder de ijselijke rampen, welke met den oorlog...gepaart gaan, had kunnen zien, een der schoonste vuurwerken welke immer te imagineeren zijn, men verbeeldt zich deze bataille bij het vallen van den avond op de hooge zeeduinen teegens een donkere wolk, waar in het zelve ogenblik aan weerszijden altoos duurende houwitzers wierden geworpen, welke over de beide armees aanhoudende vuurboogen vormde..."³¹

Evacuatie

In de avond van de zesde oktober besloot de Duke of York op advies van zijn staf tot de terugtocht op de stelling in de Zijpe. Bij deze beslissing speelde een hele serie factoren mee. Allereerst hadden zijn troepen nu al vijf keer in weer en wind strijd geleverd. Door de blootstelling aan regen en koude sukkelde alleen al ongeveer één vierde van het vermoeide Engelse leger met griep en verkoudheid. Voorts had zijn strijdmacht forse verliezen opgelopen. Hier kwamen nog enorme problemen met de bevoorrading bij. Het land was tegen deze tijd leeg gestroopt en dus moest vrijwel alles wat het leger nodig had over zee naar Den Helder en vervolgens over totaal kapot gereden wegen naar het front worden vervoerd. Tenslotte telde de troepenmacht van Brune met circa 30.000 man tegen deze tijd bijna evenveel soldaten als het gecombineerde Engels-Russische leger. York had verder niet meer op versterkingen te rekenen, terwijl Brune dagelijks verse troepen ontving. Kortom, de kans om door te breken naar Amsterdam en Den Haag en het Bataafse bewind ten val te brengen was verkeken.³²

Tijdens de terugtocht vonden nog enige schermutselingen plaats met de Frans-Bataafse troepen die snel de achtervolging inzetten. De divisie van Daendels trok op acht oktober over Hoorn de Engelsen achterna. Dezelfde dag gelastte Krayenhoff de sluiting van de coupures in de verschillende dijken. Daarna konden de molens beginnen het inundatiewater uit te malen.³³

In de Zijpe zat het Engels-Russische leger lelijk in het nauw. In deze polder was absoluut niets meer te halen. De op magere rantsoenen staande troepen werden tot overmaat van ramp door een dysenterie-epidemie getroffen. Toch had York nog enige troepen in handen. De Zijpe vormde een bijzonder sterke stelling. Dit was tijdens de aanval van Brune van 10 september duidelijk gebleken. Het werkelijk verslaan van de invasiemacht zou het Frans-Bataafse leger zeker op grote verliezen komen te staan. Verder kon hij ter verbetering van zijn positie nog de Westfriese Zeedijk laten doorsteken met alle gevolgen voor West-Friesland van dien. Brune was daarom bereid om een ongehinderde evacuatie te bespreken. Op 18 oktober bereikten beide partijen een accoord. In ruil voor de vrijlating van 8.000 krijgsgevangenen vergunde Brune het Engels-Russische leger inderdaad een vrije aftocht. Eind november scheepten de laatste troepen zich in en was de expeditie ten einde.³⁴

De linie van Beverwijk

Bij het Bataafse bewind zat de schrik er na de invasie diep in. Gevreesd werd voor nieuwe landingen. Krayenhoff kreeg daarom in het voorjaar van 1800 opdracht een permanente verdedigingslinie in Noord-Holland uit de grond te stampen. Onder zijn leiding werden vervolgens diverse versterkingen bij Oude Sluis en bij de Hondsbossche

31--ARA, FAK inv.nr. 6, rapport van Le Fevre de Montigny.

32--Mackesy, *Statesmen*, 297-298.

33--ARA, FAK, inv.nr. 2, pp. 91-92; inv. nr. 6, rapporten van Hanegraaff en Van Hooff.

34--Mackesy, *Statesmen*, 300-302, 305-310; Walsh, *Narrative*, 90-94.

Zeewering aangelegd. Het hoge Kamperduin aan het zuideinde van de genoemde Zeewering veranderde hij in een waar fort. Tenslotte trof Krayenhoff voorbereidingen om de Zijpe en de polders achter de Hondsbossche te inunderen. Ter voorbereiding van al deze plannen waren goede kaarten nodig. Krayenhoff vorderde daarom de koperen platen van de bekende, in 1680 door de landmeter van Rijnland J.J. Dou voltooide meerbladige kaart van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen.³⁵ Benoorden Beverwijk, tussen de Noordzee en het Wijkmeer, liet Krayenhoff voorts een zware verdedigingslinie aanleggen. Deze bestond uit een dubbele rij van ieder veertien lunetten.³⁶ Aan de batterijen van de linie richting Purmerend besteedde Krayenhoff geen verdere aandacht. Dat hoefde ook niet omdat de kracht van de defensie hier in de inundaties lag. Dit betekende echter niet dat de polders de batterijen zomaar mochten opruimen. Het kostte bijvoorbeeld het dagelijks bestuur van de Purmer de nodige moeite om permissie te krijgen om de voor het verkeer lastige batterijen op de ringdijk te mogen slechten. Dijkgraaf en heemraden van de Beemster kwamen verder in 1801 in aanvaring met de Agent van Oorlog nadat zij begonnen waren met de aanleg van een puinpad langs een van de in 1799 aangelegde keerkaden. Een dergelijke aantasting van de verdedigingswerken kon absoluut niet worden getolereerd, zo schreef de Agent aan het polderbestuur.³⁷ De angst voor nieuwe landingen was zelfs zo groot dat in de nazomer van 1800 voorzorgshalve de grote Noord-Hollandse boezem, de zogenaamde Schermerboezem, vol water werd gezet. Dijkgraaf en hoogheemraden van het boezembeherende Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen ontvingen op 30 juli een brief van Le Fevre de Montigny waarin hij hun gelastte alle zeesluizen wijd open te zetten. Het polderbestuur van de Zijpe kreeg insgelijks last water in te laten. Alleen bij zeer hoog buitenwater mocht men hier de zeesluis dichtdoen omdat dan “...een geheele overstroming zoude gerisqueerd worden”. Toch kwamen diverse landerijen in de polder blank te staan. Ook het vee gedijde op het ingelaten zoute Zuiderzeewater niet goed. Dijkgraaf en hoogheemraden van de Uitwaterende Sluizen waarschuwden verder dat door het hoge boezempeil diverse dijken dreigden te bezwijken. Toch werd Le Fevre de Montigny pas in oktober 1800 door de Agent van Oorlog gemachtigd de directie over de sluizen aan de betreffende dijkscolleges terug te geven.³⁸

Besluit

Gelukkig bleek de vrees voor een tweede invasie van Noord-Holland ongegrond. De linie van Beverwijk werd dan ook nooit in gebruik genomen en al spoedig weer ontmanteld. We kunnen daarom nu de balans opmaken. We hebben gezien hoe Krayenhoff in korte tijd een vrijwel onneembare linie in Noord-Holland uit de grond wist te stampen. Kern van die linie waren uitgebreide inundaties in het Noord-Hollandse polderland. Zo ontstond, om de woorden van zijn ondergeschikte Le Fevre de Montigny te gebruiken, een “... formitabel bolwerk voor het achterleggende Noord Holland ... [waarop] ... een vijand niet ligt eene aanval zoude hazardeeren, als moetende alle zijne attaques langs laage en smalle weegen, en polderdyken, aanvoeren...”³⁹

Krayenhoffs inzicht en gedegen terreinkennis werden een kleine eeuw later bij de aanleg van de bekende Stelling van Amsterdam bevestigd. De ontwerpers van de Stelling volgden namelijk in Noord-Holland voor een belangrijk deel Krayenhoffs oude linie van 1799. Ook zij projecteerden een fortengordel van Knollendam naar Purmerend met daarvoor allerlei inundaties. Op dit tracée lopen de oude linie en de nieuwe Stelling vrijwel gelijk.⁴⁰

Aan de inrichting van Krayenhoffs linie met de bijbehorende inundaties was wel een hoge prijs verbonden. De Noord-Hollandse waterschappen zaten met vernielde dijken, bruggen en wegen, beschadigde sluizen en molens, en geroofde of gevorderde voorraden hout en andere materialen. Het is helaas onmogelijk een compleet overzicht van de geleden schade samen te stellen. De veelal verre van compleet overgeleverde polderarchieven spelen ons hierbij parten. We weten

35--Krayenhoff, *Geschiedkundige beschouwing*, 308-312; RAA, Oud-archief Zijpe en Hazepolder (OA Z en H) inv.nr. 66, fol. 82; inv.nr. 23, 1-4 en 28-4, 7-5 en 4-12-1800; inv.nr. 152, 24-8-1800; Oud-archief polder Wieringerwaard inv.nr. 27, 31-3-1800; SAW, Oud-archief van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland (OAUS) inv.nr. 4, 22-3-1800. De koperplaten waren reeds eerder door St. Julien gerekwireerd, zie OAUS inv.nr. 4, 14-10-1799. Zie voor een facsimilé-uitgave van de bedoelde kaart het *Kaartboek Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland 1745* (Alphen aan den Rijn 1970, 1980²).

36--Hiervan zijn er nog steeds enkele in het landschap zichtbaar, zie: J. Belonje, 'De linie van Beverwijk', *Haerlem jaarboek* 1957, 61-75; D. Aten en P. Klompmaker, *Kleine Kennemer Watergeschiedenis; 800 jaar mens en water in de regio Beverwijk* (Alkmaar 1996), 29-31, 34.

37--ARA, FAK, inv.nr. 2, p. 175; SAW, Archief Waterschap Purmer inv.nr. 629; ; OAB inv.nrs. 65-67; Saal, *Voorgeschiedenis*, 25

38--RAA, OA Z en H inv.nr. 66, fol. 86, 86v., 88v. en 95; SAW, OAUS inv.nr. 4, 2-8-1800; inv.nr. 37, 8-8-1800.

39--ARA, FAK, inv.nr. 6, rapport van Le Fevre de Montigny.

40--J. de Zee, De organisatie van de inundaties, in: Saal e.a., *De Stelling van Amsterdam*, 139-143.

bijvoorbeeld niets over de Purmer. Gelukkig zijn er wel enige gegevens bekend betreffende de Heerhugowaard en de Beemster.

Dijkgraaf en heemraden van de Waard begrootten de schade aan de dijken, bruggen, duikers en wegen van de polder op bijna 10.500 gulden.⁴¹ In vergelijking met de Beemster viel dit nog mee. Daar berekende de opzichter alleen al het verlies van zijn polder door het platbranden van de molenwerf met de daarin bewaarde gereedschappen en materialen, het afbreken van twee bruggen en enige kleinere vernielingen op 15.720 gulden. Hij besloot zijn schatting overigens met de opmerking “wat verder den 4, 5, 6 oktober is gehaald bij dag en bij nacht daarvan weet ik geen begrooting te maken...”. De werkelijke schade lag dus nog een stuk hoger.⁴² Andere waterschappen waren eveneens zwaar door het krijgsgeweld getroffen. In het Geestmerambacht – waar de Langedijk deel van uitmaakte – zat men bijvoorbeeld met een schade van 15.183 gulden. Hierin was 10.000 gulden begrepen voor een platgebrande watermolen te Oudkarspel. Deze was aan het begin van de slag van twee oktober door de Bataafse voorposten in vuur en vlam gezet.⁴³

Het bestuurschap van het Hoogheemraadschap van de Hondsbosche en Duinen tot Petten werd met een nog veel grotere schadepost dan de zojuist genoemde polders geconfronteerd. Dit Hoogheemraadschap beheerde de Hondsbosche Zeewering met achterliggende slaper- en dromerdijken. Deze dijken lagen er bijzonder slecht bij doordat zowel het Engels-Russische als het Frans-Bataafse leger er allerlei versterkingen in hadden aangelegd. Dijkgraaf en hoogheemraden begrootten deze schade op 48.000 à 50.000 gulden. Hier kwam dan nog 11.000 à 12.000 gulden schade aan het fraaie gemeenlandshuis te Petten bij. De kastelein van dit gemeenlandshuis miste verder ter waarde van welgeteld 8.393 gulden en 19 stuivers keukengerei, meubilair, serviesgoed, hout, turf, hooi, etenswaren, Franse, Spaanse en Duitse wijnen, en sterke drank.⁴⁴

In de achter de Hondsbosche Zeewering gelegen Hargerpolder, Leipolder, Pettemerpolder, Hempolder en Groeterpolder was de situatie ook bijzonder zorgelijk. Hier waren alle poldermolens – vijf stuks in totaal – door Engelse troepen platgebrand tijdens de Frans-Bataafse aanval op hun stelling in de Zijpe van 10 september. Het ontbrak verder de kaalgeplukte ingelanden aan middelen om de molens weer op te bouwen.⁴⁵

In de Zijpe- en Hazepolder stond men er misschien nog het slechtst voor. Deze polder was maandenlang door de Engelsen en Russen bezet. De bruggen over de ringvaart waren allen gesloopt, de wegen door het rijden met “zwaar canon en ammunitie wagens” geheel verwoest en diverse sluizen en molens beschadigd. Voorts lag het magazijn van de polder bij het gehucht Burgerbrug omver. Uit de andere magazijnen was alles van waarde verdwenen. Tot overmaat van ramp kon de omslag niet normaal geïnd worden. De dijkgraaf zag wel in dat hij niet met parate executie kon dreigen “...uit hoofde de inwoonderen deeser polder door de laatste oorlogsrampen...geen de minste vrugten van hunne landerijen hebben ingezameld en byna van al hun vee beroofd zyn, en daar door niet in staat zyn om te betaalen”.⁴⁶

Van vergoeding van al deze schade is niet of nauwelijks sprake geweest. Wel is er in een enkel geval een lening verstrekt voor de herbouw van vernielde infrastructuur, maar daar moest men vele jaren op wachten.

Afb. 5. C.R.T. Krayenhoff 1758-1840. Bron: H.W.Tydeman, *Levensbijzonderheden van den luitenant-generaal baron C.R.T. Krayenhoff* (Nijmegen 1844).

41--RAA, Archief Polder Heerhugowaard inv.nr. 664. De ingelanden in deze polder gaven op ruim 28.000 gulden schade te hebben. Bij de inundatie stonden de gewassen namelijk nog op het veld. Verder werd het herstel van de polderwerken bemoeilijkt door een conflict tussen de dijkgraaf en de rest van het bestuur, zie Rijksarchief in Noord-Holland (RANH), archief Departementaal Bestuur van Texel (DBT) inv.nr. 137, 19-10-1799; inv.nr. 140, 12-11-1799; inv.nr. 144, 4-1-1800, inv.nr. 94, p. 48.

42--SAW, OAB, inv.nr. 65-67.

43--RAA, Archief Ambacht van Westfriesland genaamd het Geestmerambacht, inv.nr. 432; ARA, FAK, inv.nr. 6, rapporten van Le Fevre de Montigny, Lobry en Valter.

44--J.J. Schilstra, *De invasie van de Engelsen en de Russen in Noord-Holland in 1799 en de "Hondsbosche"*, 6^e uitgave van de Kring van 'Vrienden van de Hondsbosche' (1986).

45--RAA, Archief Verenigde Harger- en Pettemerpolder, inv.nr. 1, 4-12-1799; inv.nr. 32.

46--RAA, OA Z en H, inv.nr. 23, 10 en 24-11-1799; inv.nr. 152, [1801]; zie ook J.T.Bremer, *De Zijpe; bedijking en bewoning tot omstreeks 1800* (Schoorl 1985), 146-152.